

STANISŁAWA SROKA
(Kraków)

ANDEGAWEŃSKA REORGANIZACJA WĘGIER W ŚWIETLE NOWSZYCH BADAŃ¹

W historiografii dwóch ostatnich dziesięcioleci problemowi andegaweńskiej reorganizacji Węgier poświęcono niemało uwagi. Nowe ustalenia w tym zakresie stały się zasługą — co wydaje się być oczywiste — mediewistyki węgierskiej, ale cenne przyczynki pojawiły się też w literaturze słowackiej.

Niniejsze rozważania zacząć trzeba od ukazania okoliczności objęcia tronu węgierskiego przez wywodzącą się z Neapolu dynastię Andegawenów, co przedstawiła ostatnio w interesującym artykule słowacka badaczka Blanka Brezováková². Autorka podkreśliła na wstępie, że pretensje Andegawenów do tronu węgierskiego nie datują się od 1301 r., czyli śmierci Andrzeja III, ostatniego męskiego potomka rodu Arpadów, lecz mają znacznie głębsze korzenie. Sięgają bowiem 1269 r., kiedy doszło do zawarcia węgiersko-andegaweńskiego układu dynastycznego, który w roku następnym umocniono dwoma mariażami zawartymi między dziećmi panujących monarchów. Karol II, syn władcy neapolitańskiego poślubił córkę króla węgierskiego Stefana V, Marię, natomiast siostra Karola II, Izabela wyszła za Władysława, syna króla Węgier. W 1271 r., czyli rok po ślubie, z małżeństwa Marii i Karola II (zwanego później Krzywym) przyszedł na świat Karol Martel, który w 1290 r., po śmierci władcy węgierskiego Władysława IV Kumańczyka, wystąpił z pretensjami do tronu św. Stefana. Mimo nieudanej próby przejęcia korony, Andegawenowie podtrzymywali nadal pretensje do węgierskiego tronu, czego wyrazem była koronacja Karola Martela na króla Węgier, dokonana w 1294 r. w Rzymie przez papieża Celestyna V³. Zwierzchnicy Kościoła katolickiego, Celestyn V, a zwłaszcza jego następca Bonifacy VIII, byli bowiem gorącymi zwolennikami neapolitańskiej dynastii. Starania w kierunku pozyskania korony św. Stefana nie przerwała też śmierć w 1295 r. Karola Martela. Ambicje władców Neapolu skupiły się wówczas na osobie ośmioletniego syna zmarłego, Karola Roberta⁴.

¹ Niniejszy artykuł jest nieco rozszerzoną wersją referatu wygłoszonego na sesji „Stagnacja i rozwój struktur społecznych i państwowych w Europie Środkowej w XIII-XIV w.”, zorganizowanej w Warszawie w dniach 4–5 I 1996 r. przez Komisję Mediewistyczną PTH oraz Instytut Historii PAN.

² B. Brezováková, *Politický zápas Anjouovcov o uhorskú korunu*, „Historický Časopis” 39, 1991, 6, s. 569–587.

³ *Ibid.*, s. 572.

⁴ Zob. też Z. J. Kosztołnyk, *Remarks on Andrew III of Hungary*, [w:] *Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*, szerk. L. Koszta, Szeged 1995, s. 277.

Badaczka słowacka drobiazgowo omawia dalsze poczynania dworu neapolitańskiego skupione wokół osoby nieletniego Karola Roberta. Młodemu księciu los przyszedł z pomocą, bowiem 14 I 1301 r. zakończył żywot ostatni przedstawiciel Arpadów na tronie węgierskim, Andrzej III. Po jego śmierci doszło na Węgrzech do rywalizacji pomiędzy dwoma stronnictwami, z których każde chciało przeforsować własnego kandydata na tron. Jedno z nich, mające poparcie kurii rzymskiej, zgrupowane było na obszarze południowych Węgier wokół osoby Karola Roberta, drugie zaś było stanowczo przeciwne objęciu przez niego tronu węgierskiego. W skład drugiego stronnictwa wchodziło prawie całe duchowieństwo węgierskie, na czele z arcybiskupem Kalocsy, Janem; znaleźli się w nim także przedstawiciele wielkich rodów, z palatynem Mateuszem Csákiem. Przed 13 V 1301 r. nowo wybrany arcybiskup ostrzyhomski, Bicskei Gergely koronował na króla Węgier w swojej stolicy arcybiskupiej w Ostrzyhomiu (Esztergom) Karola Roberta. Aktu tego dokonał, nie dysponując koroną św. Stefana⁵, koroną wykonaną specjalnie do tego celu. Stronnictwo pozostające w opozycji do Karola Roberta uznało tę koronację za nieważną, dokonując jej bowiem nie posłużono się koroną św. Stefana, a poza tym akt ten miał miejsce w Ostrzyhomiu, a nie w Székesfehérvár, gdzie dokonywano wedle starodawnego zwyczaju koronacji królów węgierskich. Na specjalnie zwołanym zjeździe postanowiono więc zaprosić na tron króla czeskiego Wacława, spokrewnionego z ostatnim Arpadem. Historyk węgierski Vilmos Fraknói udowodnił kiedyś, że wezwanym był nie Wacław II, lecz jego jedenaścioletni wówczas syn, Wacław III, który 27 VIII 1301 r. został koronowany w Székesfehérvár na króla Węgier⁶.

Protest papieżstwa spowodował, że Wacław III przelał swoje prawa do węgierskiej korony na księcia dolnobawarskiego Ottona, w linii żeńskiej również wnuka Beli IV, którego dwaj biskupi, weszprymski i Csanádu, koronowali w grudniu 1305 r. w Székesfehérvár na króla Węgier. Po nieuznaniu tej koronacji przez papieża Klemensa V, odstąpił od księcia bawarskiego Władysław Kán, jeden z potężnych oligarchów węgierskich, który nawet aresztował Ottona i pozbawił go korony. Po formalnym zrzeczeniu się przez księcia bawarskiego w 1308 r. praw do węgierskiego tronu, Karol Robert pozostał jedynym koronowanym władcą na scenie politycznej Węgier. Uwzględniając fakt, że koronacja z 1301 r. nie spełniała wszystkich wymaganych od wieków zwyczajów (miała miejsce w Ostrzyhomiu, a nie w Székesfehérvár, a poza tym aktu tego nie dokonano koroną św. Stefana), Andegawen dążył do zadośćuczynienia tradycji. W 1309 r. był koronowany ponownie (w Székesfehérvár), ale jeszcze nie koroną św. Stefana, którą dzierżył wówczas w rękach Władysław Kán. Dopiero gdy w 1310 r. udało się, pod groźbą klątwy kościelnej, odzyskać koronę od Kána, mógł Karol Robert dokonać zgodnej ze starodawnym zwyczajem królewskiej koronacji, tj. był koronowany w Székesfehérvár przez arcybiskupa ostrzyhomskiego koroną św. Stefana.

Młody władca stanął teraz przed problemem wewnętrznej konsolidacji państwa. Duże jego połacie znajdowały się w rękach oligarchicznych rodów, które nie miały zamiaru podporządkować się nowemu monarsze. Rozkład Węgier na oligarchiczne władztwa rozpoczął się od czasów Béli IV (1235–1270), kiedy doszło do znacznego upadku władzy królewskiej, m.in. wskutek najazdu tatarskiego. Podzielony na dwie

⁵ Znajdowała się wówczas w rękach przeciwników Karola Roberta, zgromadzonych wokół osoby arcybiskupa kalocsańskiego Jana.

⁶ V. Fraknói, *Wencel király megválasztása 1301-ben*, „Századok” 48, 1914, s. 81–88.

części kraj (wschodnią część państwa wraz z Siedmiogrodem otrzymał syn króla Stefan, a resztę kraju Béla) sprzyjał tworzeniu się potęg magnackich. Proces ten uległ przyspieszeniu za panowania Władysława IV Kumańczyka i jego następcy Andrzeja III. Niewątpliwie największe państwo oligarchiczne stworzył na przełomie XIII–XIV w. Matusz Csák z Trenczyna, pod którego władzą znalazła się duża część północno-zachodnich Węgier. Bezpośrednim sprzymierzeńcem Matusza Csáka był Aba Amadej, który utworzył swoje „królestwo” na terenie wschodniej Słowacji. Jego majątki znajdowały się wówczas w komitatach: Zemplén, Szepes (Spiš), Sari, Szabolcs. Starał się on również o zdobycie Koszyc, co przypłacił życiem. Panowie z Köszege podporządkowali sobie obszary Kraju Zadunajskiego (Dunántúl), czyli tereny południowo-zachodnie państwa, a także rozciągnęli swoje wpływy w kierunku Sławonii. Z początkiem XIV stulecia przeciwko władcy z dynastii Andegawenów wystąpili ponadto: wojewoda siedmiogrodzki Władysław Kán, ród Borsy Kopasza na wschodzie kraju oraz potężny ród Subiców, mający pod swoją władzą Dalmację, Chorwację i Bośnię.

Prknanie buntowników zajęło Karolowi Robertowi kilkanaście lat. Zmagania władcy węgierskiego z oligarchami były przedmiotem — zwłaszcza w ostatnich latach — szczegółowych badań. Obszerne studium poświęcił temu zagadnieniu historyk węgierski Pál Engel⁷. Do swojej pracy dołączył on itinerarium Karola Roberta z lat 1310-1323. Okres 1310-1317 opracowała też w oddzielnym artykule Blanka Brezováková⁸, w kilku miejscach polemizując z poglądami Engela. Rywalizację pierwszego Andegawena na tronie węgierskim z oligarchami omawia też Gyula Kristó w swojej książce poświęconej wojnom czasów Andegawenów⁹.

Pál Engel rywalizację króla z możnowładcami dzieli na 3 okresy. Pierwszy, obejmujący lata 1310-1314, charakteryzował się akceptacją królewskiej władzy przez większość oligarchów, z wyjątkiem Matusza Csáka. Okres drugi trwający do końca 1318 r. to decydujące lata rozprawy z możnymi. Upadły wtedy rody Amadejów i Borsy zdobyto Komarom i Visegrád. Okres trzeci (1319-1323) był związany przede wszystkim ze złamaniem potęgi Matusza Csáka, pacyfikacją Siedmiogrodu i Sławonii, odzyskaniem od Habsburgów miasta Pozsony (dzisiejsza Bratysława)¹⁰.

Pierwszą potyczką, którą przyszło stoczyć młodemu władcy, była rozprawa z synami zamordowanego w 1311 r. w Koszycach Aba Amadeja. Król włączył się w konflikt pomiędzy mieszczanami koszyckimi a wdową po zamordowanym i jej synami¹¹. Przy pośrednictwie królewskich wysłańców zawarto 3 X 1311 r. ugodę, na mocy której Amadejowie zobowiązali się m.in. zwrócić królowi Spisz, a także wyrzekli się wszelkiej zemsty na mieszczanach koszyckich. Nie wykonali oni jednak przyjętych warunków pokoju, a nawet nawiązali współpracę z Matuszem Csákiem, co niechybnie miało doprowadzić do otwartego konfliktu zbrojnego. Jego punktem kulmina-

⁷ P. Engel, *Az orszáig újraegyesítése. Károlyi korszak elen az oligarchák ellen (1310-1323)*, „Századok” 122, 1988, 1-2, s. 89-146. Praca ta — według pierwotnych założeń — miała stanowić fragment tomu drugiego (obejmującego lata 1242-1526), wydawanej przez Węgierską Akademię Nauk 10-tomowej historii Węgier; tom ten do dzisiaj nie ukazał się drukiem.

⁸ B. Brezováková, *Konsolidáčne snahy Karola I v Uhorsku po zvolení za kráľa (1310-1317)*, „Historycký časopis” 41, 1993, 4, s. 361-378.

⁹ Gy. Kristó, *Az Anjou-kor háborúi*, Budapest 1988, s. 9-65.

¹⁰ P. Engel, op. cit., s. 93-94.

¹¹ Problem ten omówił ostatnio O. Halaga, *Boj Košíc proti oligarchii Omodejovcov a Matuš Trenčiansky*, „Hi storický časopis” 34, 1986, 3, s. 1-21.

cyjnym była bitwa pod Rozgony (dzisiaj Rozhanovce) niedaleko Koszyc 15 VI 1312 r., w której król pokonał synów Amadeja wspieranych oddziałem 1700 kopijników przysłanych przez Mateusza Csáka. Na polu bitwy zginęli dwaj synowie byłego wojewody, Dawid i Mikołaj, jak również dowódca kopijników, bliski dworzanin Mateusza Csáka, Aba Wielki¹². Wedle *Kroniki ilustrowanej*, najznamienitszego zabytku piśmienniczego z epoki Andegawenów, bitwa pod Rozgony była „największą od czasów napadu tatarskiego”¹³.

Po bitwie pod Rozgony na plan pierwszy wysunęła się ponownie walka przeciwko Csákowi. Zdaniem Pála Engela w lutym-marcu 1313 r. zorganizował król wyprawę przeciwko Mateuszowi, podczas której wojska królewskie zajęły Nagyszombat i zamek Hallókc oraz bezskutecznie oblegały Trenczyn i Visket¹⁴. Z poglądem badacza węgierskiego polemizuje Blanka Brezováková, która uważa, że źródła nie dają podstaw do datowania wyprawy królewskiej przeciwko Csákowi na 1313 r¹⁵. W sierpniu tego roku zwołał król sejm do Budy, podczas którego pozyskał sobie poparcie duchowieństwa. W roku następnym Karol Robert odnowił przymierze z księciem austriackim Fryderykiem III Habsburgiem oraz próbował wciągnąć do walki z Csákiem Jana Luksemburskiego, który nawet w maju 1315 r. rozpoczął działania wojskowe, lecz w końcu zawarł pokój z Mateuszem¹⁶.

W latach 1314-1316 udało się królowi złamać potęgę kilku oligarchicznych rodów, mianowicie panów Köszege, Borsy Kopasza oraz władztwo synów byłego wojewody siedmiogrodzkiego Władysława Kána. W 1317 r. miała miejsce duża wyprawa królewska na władztwo Mateusza Csáka, zwana ekspedycją komarneńską, bowiem w jej trakcie zdobyto Komárom a także Visegrád, który później stanie się stolicą państwa węgierskiego. W październiku 1317 r. w obozie pod Komárom zawarto układ pokojowy z Csákiem, który przyrzekł wierność królowi. W praktyce było to tylko zawieszenie broni. W wyprawie na Komárom osobisty udział wziął książę austriacki Fryderyk III Piękny. Karol Robert oprócz przyjaznych stosunków z Habsburgami wszedł też w bliskie kontakty z władcą czeskim, Janem Luksemburskim, którego siostrę Beatrycę pojął w 1318 r. za żonę po śmierci swojej pierwszej małżonki, Piastówny śląskiej, Marii¹⁷. Jak było do przewidzenia, Mateusz Csák rychło złamał układ pokojowy i już w 1318 r. należał do przeciwników króla. Zmagania z potężnym oligarchą trwałyby zapewne jeszcze długo, ale nieoczekiwanie 18 III 1321 r. zakończył on życie. Jego „państwo” szybko znalazło się w rękach króla. Władającego Dalmacją i Chorwacją

¹² P. Engel, op. cit., s. 100–103; B. Brezováková, *Konsoliduční snahy*, s. 364; Gy. Kristó, *Az Anjou-kor háborúi*, s. 35–37. Bitwie pod Rozgony monografię poświęcił Gy. Kristó, *A rozgonyi csata*, Budapest 1978.

¹³ Cyt. za P. Engelem, op. cit., s. 103.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ B. Brezováková, *Konsoliduční snahy*, s. 367–368.

¹⁶ P. Engel, op. cit., s. 105.

¹⁷ Ibid., s. 125. W historiografii węgierskiej panuje przekonanie, że pierwszą żoną Karola Roberta nie była Piastówna śląska Maria, lecz nie znana do tej pory księżniczka ruska. Pogląd taki wprowadził do literatury Gy. Kristó, *Károly Robert első felesége*, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae, Acta Historica, t. 86, 1988, s. 27–30. Z badaczem węgierskim podjąłem polemikę w artykule: *Ki volt Károly Robert első felesége?*, „Aetas” 1994, 1, s. 187–193, starając się dowiedzieć, że pierwszą żoną Andegawena była Piastówna śląska Maria. Zob. też odpowiedź na mój artykuł Gy. Kristó, *Orosz hercegnő volt-e Károly Robert első felesége?*, „Aetas” 1994, 1, s. 194–199. Artykuł polemiczny opublikowałem również w wersji angielskiej: S. Sroka, *A Hungarian-Galician Marriage at the Beginning of the Fourteenth Century?*, „Harvard Ukrainian Studies” 16, 1992 (druk: 1994), 3–4, s. 261–268.

Mladena Subić pokonał król w trakcie wyprawy w 1322 r. do Chorwacji¹⁸. Proces konsolidacji terytorialnej państwa zamyka przejście z rąk Habsburgów miasta Pozsony na mocy zawartego 20 II 1323 r. przymierza w Pétervárad¹⁹. Widocznymi znakami zakończenia walki z oligarchami było przeniesienie w 1323 r. siedziby dworu królewskiego z Temesváru do Visegrádu, przejętego z rąk Mateusza Csáka, jak też wprowadzenie nowej, wielkiej pieczęci królewskiej²⁰.

W okresie walk Karola Roberta z klikami oligarchicznymi, zatem w latach 1310–1323, wytworzyła się polityczna elita stworzona przez nową dynastię, zwana w historiografii nową arystokracją Andegawenów. Analizą jej składu, jak też wpływem na rządy pierwszego Andegawena zajęli się w najnowszej literaturze dwaj historycy węgierscy, Pál Engel i Erik Fügedi. Pierwszy z nich na temat nowej arystokracji Andegawenów wygłosił referat na konferencji w Visegrád w 1985 r., opublikowany następnie w materiałach sympozjum²¹. Badacz ten zagadnieniu krystalizowania się nowej politycznej warstwy rządzącej na Węgrzech w początkach XIV w. poświęcił też uwagę w wygłoszonym w 1988 r. wykładzie w Instytucie Historii Węgierskiej Akademii Nauk, wydany następnie w oddzielnej broszurce²². W tym samym nurcie badań pozostaje też studium Engela dotyczące baronów króla Ludwika węgierskiego, w którym analizuje rozwój arystokracji za czasów drugiego z kolei Andegawena²³.

Zmarły niedawno wybitny mediewista Erik Fügedi przez więcej niż dwa dziesięciolecia badał przeobrażenia średniowiecznej arystokracji węgierskiej. Owocem tych studiów jest kilka obszernych monografii²⁴, z których w tym miejscu interesuje nas książka *Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése*. Jeden jej rozdział, zatytułowany *Nova dynastia, nova arisztokracja* będzie przedmiotem naszej uwagi. Swoje spostrzeżenia dotyczące średniowiecznej arystokracji ogłosił też Fügedi w języku angielskim²⁵.

Arystokracja w czasach Andegawenów — zdaniem Engela — była przede wszystkim arystokracją dworską. Jej przedstawiciele, zarówno świeckich, jak i duchownych spotykamy najczęściej po stronie króla. Engel zwrócił uwagę na trzy zachowane dokumenty z czasów Karola Roberta, które zawierają wykazy rządzącej elity. Pierwszy z nich to akt układu zawartego z książętami austriackimi w Bruck w 1328 r., na którym

¹⁸ Gy. Kristó, *Az Anjou-kor háborúi*, s. 63.

¹⁹ Doszło wówczas do zawarcia przymierza pomiędzy Karolem Robertem a antykrólem niemieckim Fryderykiem oraz jego braćmi Leopoldem, Albertem II, Henrykiem i Ottonem, książętami Austrii i Styrii. Układ wymierzony był przeciwko królowi niemieckiemu Ludwikowi IV i sprzymierzonemu z nim Janowi Luksemburskiemu. Warunkiem zawarcia go ze strony węgierskiej było oddanie przez Austrię zamku i miasta Pozsony, stanowiących niegdyś wiano królowej Agnieszki, żony Andrzeja III.

²⁰ P. Engel, op. cit., s. 132.

²¹ P. Engel, *Az Anjouk új arisztokráciája*, [w:] *Visegrád 1335. Tudományos tanácskozás a visegrádi királyalálkozó 650. évfordulóján*, Budapest 1988, s. 23–33. Zob. moją recenzję tej publikacji w: „Studia Historyczne” 36, 1993, 2, s. 249–252.

²² P. Engel, *Társadalom és politikai struktúra az Anjou-kori Magyarországon*, Budapest 1988 (*Előadások a Történettudományi Intézetben*, 11).

²³ P. Engel, *Nagy Lajos bárói, Történelmi Szemle*, t. 28, 1985, 3, s. 393–413 oraz wersja krótsza w języku niemieckim: *Die Barone Ludwigs des Grossen, König von Ungarn (1342–1382)*, „Alba Regia” 22, 1985, s. 11–19.

²⁴ E. Fügedi, *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilistása*, Budapest 1970; tenże, *Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon*, Budapest 1977 (Ertekezések a történettudományi köréből, új sorozat, nr 82); tegeż, *Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése*, Budapest 1986.

²⁵ E. Fügedi, *The Aristocracy in Medieval Hungary. Theses*, [w:] tegeż, *Kings, Bishops, Nobles and Bughers in Medieval Hungary*, ed. by J. M. Bak, London 1986, art. nr 4.

występuje 29 panów królestwa. Z roku 1330 zachował się wyrok wydany przez 24 baronów królestwa osądzający napad Felicjana Zacha na rodzinę królewską, dokonany w Visegrád 17 kwietnia tego roku. Wreszcie z 1333 r. pochodzi dokument zawierający imiona 24 przedstawicieli warstwy rządzącej. Po porównaniu tych trzech wykazów okaże się, że obejmują one 39 osób. Zdaniem Engela liczba ta nie obejmuje całej elity czasów Andegawenów. Elita ta była znacznie większa, tylko nie wszyscy jej członkowie występują na wspomnianych aktach²⁶. Warto tutaj dodać, że listy świadków dokumentów węgierskich w XIV w. nie stanowią źródła do badania elit rządzących, bowiem są to bowiem tylko formularze zawierające wykazy osób, począwszy od palatyna, sprawujących w danej chwili urzędy²⁷. W literaturze węgierskiej określa się tę część dokumentu mianem *méltóságosor*, czyli listą godności. Badacz węgierski pisze, że jeśli do powyższej liczby dodamy ówczesnych wyższych urzędników państwa, o których nie wspominają owe trzy dokumenty, wówczas można mówić o około 60 osobach, które za czasów Karola Roberta, około 1330 r., administrowały państwem. Grupa ta sprawowała państwowe urzędy, zaczynając od palatyna, czyli najwyższego (po królu) świeckiego urzędnika państwa, a kończąc na królewskich kasztelanach. Pál Engel grupę tę porównuje do dzisiejszej partii politycznej. Łączyła ją wspólna ideologia, mianowicie wierność dynastii²⁸. Wykształciła się w okresie — jak już wspomniano — po 1301 r., w trakcie zmagania z oligarchią magnacką. Coraz to nowi zwolennicy króla przyłączali się do niego, biorąc udział w walkach, za co otrzymywali różnego rodzaju posiadłości i godności. Ważny był moment przystąpienia do obozu królewskiego. Niewątpliwie tę ważką cezurę stanowił rok 1312, czyli bitwa pod Rozgony.

Interesujące są uwagi Engela na temat pochodzenia nowych członków rodzin arystokratycznych. Z 39 znanych rodzin 29 należało do wyższej szlachty z czasów Arpadów. Nie wywodzili się oni jednak z najwyższych sfer arystokratycznych poprzedniej dynastii, co — zdaniem historyka węgierskiego — wskazuje na świadome pomijanie tej warstwy przez nowego monarchę²⁹.

Szczegółowe badania nad pochodzeniem baronów i żupanów z czasów Andegawenów przeprowadził Erik Fügedi³⁰. Zamieścił on następującą tabelę ilustrującą to zagadnienie w latach 1323–1382.

²⁶ P. Engel, *Az Anjouk új arisztokrácia*, s. 23–24.

²⁷ W dokumentach Karola Roberta aż do 1323 r. nie spotykamy, poza pojedynczymi wyjątkami, listy osób sprawujących godności.

²⁸ P. Engel, *Az Anjouk új arisztokrácia*, s. 24.

²⁹ *Ibid.*, s. 25–27.

³⁰ E. Fügedi, *Ispánok*, s. 182–263.

Poch odzenie baronów i żupanów z czasów Andegawenów 1323-1382'			
	baronowie	żupanowie	łącznie
Stare rody	15	7	22
Nowe gałęzie rodów	16	10	26
Nowe rody	18	11	29
Łącznie	49	28	77
Średnia szlachta	19	19	38
Cudzoziemcy	5	9	14
Łącznie	73	56	129

'E Fügedi, *Ispánok*, s. 236.

Na podstawie tego wykazu doszedł do wniosku, że Karolowi Robertowi i Ludwikowi andegaweńskiemu nie udało się stworzyć nowej arystokracji³¹. Jego opinia jest jednak w tej mierze odosobniona. Fügedi podał też przykłady charakterystyczne dla każdej kategorii osób. Starą arystokrację w nowej elicie politycznej reprezentują przede wszystkim dwa południowe rody, które dość wcześnie przyłączyły się do Karola Roberta, mianowicie Ujlaky z rodu Csák i Paweł Garai z rodu Dorozsma, który w 1301 r. przekazał miasto Pozsega w ręce Karola³². Miarodajnym przedstawicielem drugiej kategorii, czyli nowych gałęzi starych rodów, jest Tomasz Széchényi, potężny wojewoda Siedmiogrodu i sędzia nadworny, którego ojciec całe życie walczył z królową Gertrudą o odzyskanie utraconych przez ród majątkości. Tomasz wcześniej przystąpił do partii królewskiej, wziął udział w bitwie pod Rozgony, a w 1313 r. był już kasztelanem na zamku w Lubowli odzyskanym od Aba Amadeja³³. Warto wspomnieć, że Tomasz wszedł w związki pokrewieństwa z Piastami, jego drugą żoną była bowiem Piastówna oświęcimska, Anna³⁴. Typowym przedstawicielem nowych rodów, które tworzyły arystokrację Andegawenów, był ród Lackfich. Błyskotliwą karierę klanu Lackfich rozpoczął Lampert, w latach 1322-1324 sędzia nadworny, który już w 1313 r. był żupanem komitatu Csanád. Nazwę całemu rodowi dał niejaki Lack, pochodzący z położonej w komitacie Arad miejscowości Kerekegyház, który w 1323 r. przywiesił swoją pieczęć na dokumencie zawartego w Pétervárad przymierza pomiędzy Karolem Robertem a antykrólem niemieckim Fryderykiem. Znaczenie rodu podnieśli liczni synowie Lacka, którzy wiernie służąc nowej dynastii cieszyli się częstymi dowodami łaski królewskiej. Jak obliczył Fügedi, spośród Lackfich było w okresie Andegawenów 7 baronów i 3 żupanów³⁵. Jeden z przedstawicieli tego rodu, Stefan Lackfi, w latach 1356-1359 wojewoda siedmiogrodzki, był według wszelkiego prawdopodobieństwa teściem księcia Władysława Opolczyka, który na Węgrzech zaliczał się do najznacześniejszych baronów, a w latach 1367-1372 pełnił funkcję palatyna³⁶.

³¹ Ibid., s. 237.

³² Ibid.

³³ Ibid., s. 238.

³⁴ O tym mariażu w najnowszej literaturze zob. S. Sroka, *Piastówna oświęcimska Anna na Węgrzech w XIV wieku*, [w:] tegoż, *Z dziejów stosunków polsko-węgierskich w późnym średniowieczu. Szkice*, Kraków 1995, s. 103-111.

³⁵ E. Fügedi, *Ispánok*, s. 238.

Obok rodów arystokratycznych drugą największą grupą, spośród której wywodzili się andegaweńscy baronowie i żupanowie, była średnia szlachta³⁷. Można tutaj — pisze Fügedi — wymienić Sándora (Aleksandra) Köcski, który wraz ze swoim szwagrem zorganizował w 1316 r. wyprawę zbrojną przeciwko rodowi Köszege, stojącemu w opozycji do monarchy, a także postacie Jakuba ze Spisza i Pawła Ugali. Jakub doszedł do godności sędziego nadwornego, natomiast Paweł Ugali został banem Dalmacji. Ze średniej szlachty pochodzili też Czudarowie i Kontowie, którzy odgrywali w czasach Andegawenów poważną rolę na arenie politycznej. Charakteryzując cudzoziemców, Fügedi wyróżnił wśród nich trzy grupy³⁸: 1) przybyłych razem z dynastą — zalicza tutaj przede wszystkim Drugetów pochodzących z Neapolu, jak też Polaka Mroczkę; w tej grupie umieszcza również księcia Władysława Opolczyka, w latach 1367–1372 palatyna³⁹, oraz dwóch krewnych królowej Marii, żony Karola Roberta, książąt bytomskich Bolesława i Mieszka, sprawujących na Węgrzech wysokie godności kościelne⁴⁰; 2) politycznych uciekinierów (klan Drágfich zbiegły z Mołdawii); 3) obcych, będących np. dowódcami oddziałów zaciężnych walczących u boku Ludwika andegaweńskiego (bracia Wolfart pochodzący ze Szwajcarii).

Władza elity arystokratycznej w okresie dynastii andegaweńskiej była poniekąd dziedziczna. Ludzie zaliczani do tych kręgów starali się już za życia wprowadzić na dwór królewski swoje dzieci i powierzyć im urzędy państwowe.

Najwyżsi państwowi urzędnicy, określani w źródłach mianem „barones regni”, wchodziłi wraz z hierarchią kościelną w skład rady królewskiej oraz (wraz z królem) reprezentowali na zewnątrz państwo⁴¹. Za czasów Ludwika andegaweńskiego władza spoczywała w rękach króla, hierarchii kościelnej i baronów, szlachta była bowiem wyłączona z wpływu na decyzje państwowe. Dowodzi tego fakt, że za Ludwika odbył się tylko jeden sejm, w 1351 r. Najwięksi spośród grupy baronów (łącznie około 20 osób) używali tytułu „magnificus vir”⁴². Oprócz wyższej warstwy arystokratycznej (prelati et barones regni) wykształciła się niższa warstwa stojąca po stronie króla, nie sprawująca urzędów. Była to warstwa rycerzy w służbie królewskiej. Grupie tej przysługiwał tytuł „magister”⁴³. Używali też oni innych określeń wskazujących na ich więzi z dworem królewskim, np. „aulae regiae iuvenis” (niezależnie od wieku) lub

³⁶ Małżeństwu Władysława Opolczyka z córką Stefana Lackfięgo poświęciłem ostatnio rozprawkę. S. A. Sroka, *Kim była pierwsza żona Władysława Opolczyka?*, [w:] *Cracovia-Polonia-Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*, Kraków 1995, s. 455–463.

³⁷ O solidarności w łonie średniej szlachty pisał ostatnio E. Fügedi, *A köznemesi klán szolidaritása*, „Századok” 116, 1984, s. 950–973.

³⁸ *Ibid.*, s. 240–241.

³⁹ Sylwetkę księcia Władysława Opolczyka jako węgierskiego palatyna przedstawiłem w obszernym rozdziale mojej nie drukowanej rozprawy doktorskiej, S. Sroka, „Kariery Piastów śląskich na Węgrzech w XIV wieku”, Kraków 1995, s. 119–257.

⁴⁰ S. Sroka, *Bolesław — arcybiskup ostrzyhomski (1321–1328)*, „Nasza Przeszość” 79, 1993, s. 121–147; tegoż, *Kariery kościelne Piastów śląskich na Węgrzech w pierwszej połowie XIV wieku*, [w:] tegoż, *Z dziejów stosunków*, s. 49–107.

⁴¹ P. Engel, *Nagy Lajos bárói*, s. 393.

⁴² *Ibid.*, s. 401.

⁴³ *Ibid.*, tenże, *Társadalmi és politikai struktúra*, s. 12. Tytuł ten wyszedł z mody w pierwszej połowie XV w., a na jego miejsce pojawił się „egregius vir”. O używaniu tytułu magister w średniowiecznej terminologii na Węgrzech zob. A. Kurcz, *Lovagi kultúra Magyarotországban a 13–14. században*, Budapest 1988, s. 50 n. oraz *Korai magyar történelmi lexikon (9–14. század)*, pod red. Gy. Kristó, Budapest 1994, s. 422.

„*aulae regiae miles*”. Jak obliczył Pál Engel, grupa ta liczyła około 300 ludzi i stanowiła aparat wykonawczy władzy Andegawenów⁴⁴.

System rządów oparty na arystokracji urzędniczej był cechą charakterystyczną epoki andegaweńskiej na Węgrzech. W chwili wygaśnięcia dynastii w linii męskiej w 1382 r., nastąpił upadek tego systemu, a na jego miejscu pojawiły się rządy magnackiej oligarchii, dominujące w epoce Zygmunta Luksemburskiego.

Dynastia Andegawenów swoje panowanie na Węgrzech oparła na nowej organizacji zarządu państwem⁴⁵. Polegał on na absolutnej hegemonii zamków królewskich, które pełniąc rolę polityczną, znalazły się w rękach arystokracji urzędniczej. Król Ludwik w przeciwieństwie do swoich poprzedników ograniczył znacznie nadawanie posiadłości *iure perpetuo* swoim zwolennikom. Podstawową formą alienacji dóbr królewskich było przekazywanie posiadłości „pro honore”. W taki sam sposób nadawane były godności, np. żupana komitatu lub kasztelana królewskiego zamku. Instytucja „pro honore” była znana już wcześniej w historiografii, ale jej prawdziwe oblicze pokazał dopiero Pál Engel⁴⁶. Badacz ten zwrócił również uwagę na rolę polityczną zamków królewskich w systemie zarządu czternastowiecznych Węgier, dotychczas bowiem — w ślad za historiografią dziewiętnastowieczną — podkreślano jedynie rolę obronną i gospodarczą zamków⁴⁷. Karol Robert od chwili rozpoczęcia walki z oligarchią powiększał stopniowo liczbę zamków znajdujących się pod jego władzą. Były one odbierane pokonanym możnowładcom. W 1321 r. w rękach króla było już 100 zamków na ogólną liczbę 210, a więc prawie połowa. Około połowy XIV w. spośród 300 zamków istniejących w tym czasie na terenie królestwa węgierskiego 170 było pod władzą królewską, a w chwili śmierci Ludwika, w 1382 r., liczba ta wynosiła 150⁴⁸. W czasach Andegawenów zamek królewski odgrywał ważną rolę w systemie politycznym⁴⁹. Terytorialna władza królewska rozciągała się faktycznie na cały obszar Węgier. W niektórych komitatach (np. Nógrád, Zemplén, Zala) zdecydowanie przeważały zamki królewskie nad prywatnymi, ale zdarzały się też komitaty (Ung, Kroszna, Gömör, Győr, Tolna), na terenie których nie było ani jednego zamku królewskiego⁵⁰.

W dotychczasowej historiografii — pisze sugestywnie Engel — panowało przekonanie ugruntowane autorytetem Fügediego, że zamkami królewskimi zarządzali mianowani przez króla *castellani*, których zadaniem było zajmować się głównie działalnością gospodarczą i których funkcja nie różniła się bardzo od roli kasztelanów w dobrach prywatnych⁵¹. Engel w swoim studium o „pro honore” usiłuje dowieść, że taki pogląd

⁴⁴ P. Engel, *Társadalmi és politikai struktúra*, s. 13.

⁴⁵ Ogólną jego charakterystykę przedstawił P. Engel w artykule *The political system in the Angevin Kingdom*, „The New Hungarian Quarterly” 24, 1983, nr 90, s. 124–128.

⁴⁶ P. Engel, *A honor (A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez)*, „Történelmi Szemle” 24, 1981, s. 1–19.

⁴⁷ P. Engel, *Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről*, „Századok” 116, 1982, 5, s. 880–920; tegoż, *Vár és hatalom. Az uralom területiális alapjai a középkori Magyarországon*, „Világosság” 25, 1984, 5–6, s. 288–295; 7–8, s. 367–375. Zob. też tegoż, *Társadalmi és politikai struktúra*, s. 5–10.

⁴⁸ E. Fügedi, *Vár és társadalom*, s. 87; P. Engel, *Társadalmi és politikai struktúra*, s. 7; tenże, *Vár és hatalom*, s. 94.

⁴⁹ Od końca XIV w. rola zamków królewskich stopniowo się zmniejszała, a pod koniec wieku następnego, w 1458 r., na tym samym terytorium było zaledwie 26 castra regalia. Zob. P. Engel, *A honor*, s. 2; tegoż, *A magyarországi birtokszervezet átalakulása a Zsigmond-korban (Ot északkeleti megye példája)*, [w:] *Kelet és nyugat között*, s. 141 n.

⁵¹ P. Engel, *Vár és hatalom*, s. 94.

jest błędny. Według niego kasztelanów w poszczególnych zamkach mianował zazwyczaj nie król, lecz „arystokrata”, który w danym momencie był właścicielem „pro honore” danego castrum⁵². Wiadomo bowiem, że przy zastosowaniu formy „pro honore” były wynagradzane przede wszystkim osoby piastujące wysokie państwowe urzędy. Tak więc w rękach palatyna, sędziego nadwornego itp. znalazło się wówczas wiele godności otrzymanych na ogół tylko na czas sprawowania funkcji państwowej. Po ustąpieniu z urzędu honores były przekazywane innym urzędnikom⁵³.

Taki sposób rozdysponowywania królewskiej ziemi był w praktyce — zdaniem Engela — korzystny dla obu stron. Król nie tracił prawa do alienowanego majątku, ponieważ — jak to określa jeden z dokumentów — nowy właściciel „non ut suam propriam, sed sub nomine honoris nostri regii conservare dinoscatur”⁵⁴. Z drugiej strony — stara się dowieść Pál Engel — dochody z tymczasowego trzymania godności czy zamku czerpał wyłącznie jego posiadacz⁵⁵. Posiadanie np. zamku „pro honore” nie tylko dodawało splendoru, lecz stanowiło także znaczące źródło dochodu dla jego właściciela. Osoba obdarowana „pro honore” nie przebywała zazwyczaj w nadanej jej posiadłości lub zamku, tylko mianowała swojego zastępcę. Wysoki rangą urzędnik państwowy posiadający zazwyczaj „pro honore” kilka komitatów oraz kilkanaście zamków⁵⁶, musiał skupić wokół siebie liczną klientelę pełniącą w jego imieniu władzę w poszczególnych ośrodkach. Ludzie ci są określanymi w źródłach mianem „familiares”⁵⁷. W zakończeniu swojej pracy Engel przyrównuje instytucję honoru do zachodnioeuropejskiego lenna⁵⁸.

Przeciwko ustaleniom Pála Engela wystąpił stanowczo Erik Fügedi, który w opublikowanym w „Történelmi Szemle” artykule „Królewska godność czy lenno?” skupił swoją uwagę wokół trzech spornych problemów⁵⁹: 1) mianowania kasztelanów, 2) dochodów posiadaczy honorów, 3) instytucji honoru jako lenna. Aby dowieść, że teza Engela o mianowaniu kasztelanów zazwyczaj przez baronów, a nie przez króla, jest błędna, policzył, ile zamków znajdowało się w poszczególnych okresach w rękach arystokracji urzędniczej. Wynik ten ujął w następującą tabelkę⁶⁰:

51 E. Fügedi, *Vár és társadalom*, s. 72; tegoż, *Castle and Society in medieval Hungary (1000–1437)*, Budapest 1986, s. 106; tegoż, *Castles and Castellans in Angevin Hungary*, [w:] *Louis the Great, king of Hungary and Poland*, ed. by S. B. Vardy, G. Grosschmidt, L. S. Domonkos, New York 1986, s. 49 n.

52 P. Engel, *A honor*, s. 2.

53 Ibid., s. 12.

54 Ibid., s. 8.

55 Węgierskie Archiwum Krajowe, DL 101919: „universosque proventus nostros regios ex vestri provenientes eidem vel dictis vicecastellanis sis amministrare studeatis” — cyt. za P. Engel, *A honor*, s. 12.

56 Na podstawie moich własnych badań dotyczących księcia Władysława Opolczyka jako węgierskiego palatyna mogę stwierdzić, że w okresie piastowania urzędu (1367–1372) otrzymał on od króla pro honore 8 komitatów oraz 15 zamków. S. Sroka, *Kariery Piastów śląskich*, s. 237.

57 P. Engel, *Honor, vár, ispánság*, s. 893; „Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis”, t. 9, cz. 4, Budae 1832, nr 121, s. 214: „Nos magister Stephanus, filius Leuches de Simoni, strenuus miles et familiaris domini Ladizlai ducis Opuliae, nec non castellanus de Gyemes”.

58 P. Engel, *A honor*, s. 2.

59 E. Fügedi, *Királyi tisztség vagy hűbér?*, „Történelmi Szemle” 25, 1982, 3, s. 483–509.

60 Ibid., s. 489.

Rok	Liczba baronów (wysokich urzędników państwowych) posiadających zamki	Liczba zamków
1328	4	27
1345	5	20
1350	4	28
1355	3	25

Jeśli do liczby 28 zamków (najwyższej w tym wykazie) dodamy 10 zamków należących do wojewody siedmiogrodzkiego, 2 będące w gestii żupana Szeklerów, 5 znajdujących się pod władzą bana Sławonii i 9 bana Chorwacji, to da to nam łącznie 54 zamki królewskie (na ogólną ich ówczesną liczbę 170), które w 1350 r. dowodnie znajdowały się w rękach arystokracji urzędniczej. Fügedi konkluduje zatem, że podział godności kasztelańskich wskazuje na to, że większość zamków, — w przybliżeniu 2/3 były w rękach królewskich kasztelanów⁶¹. Fügedi rozprawił się również z poglądem Engela, który dowodził, że z godnością żupana komitatu łączyło się zazwyczaj kasztelaństwo o znajdujących się na terenie tegoż komitatu zamków królewskich.

Fügedi przeciwstawił się też twierdzeniu Pála Engela o dochodach z trzymania honorów, które miał czerpać ich posiadacz. Wskazał na dokument z 1323 r. dokładnie określający, że posiadłości trzymane „pro honore” nie stanowią *proprietas* dla barona, tylko *dominium*, zarządzane w imieniu króla. Zdaniem Fügediego posiadacz honoru czerpał z niego dochody, ale nie w całości (przytoczył on 2 dokumenty wykluczające to), tylko w jakiejś części. Być może, na wzór żupana komitatu, otrzymywał jedną trzecią⁶². Obszerny ustęp swojego artykułu poświęcił Fügedi kwestii honoru jako lenna, dowodząc braku takiej instytucji w średniowieczu na Węgrzech⁶³. Badacz węgierski konkluduje, że honor był godnością królewską, a w czasach Andegawenów rozpadł się na dwie grupy i dotyczył: a) nosicieli godności państwowych, którym przysługiwał tytuł „*magnificus*” i których określano zbiorczo mianem „*barones regni*”, oraz b) żupanów komitatów i kasztelanów zamków.

Od XIX w. po dzień dzisiejszy występuje w literaturze — nie tylko węgierskiej — pogląd, że ważnym filarem andegaweńskiej reorganizacji Węgier była generalna reforma sił zbrojnych. Miał jej dokonać Karol Robert, organizując tzw. system *banderjny* armii królewskiej⁶⁴. Polegać miał on na tym, że każdy wielki możnowładca, zarówno świecki, jak i duchowny, zobowiązany był wystawić na własny koszt chorągiew (*banderę*), którą oddawał do dyspozycji króla. Jeśli liczyła ona powyżej 500 rycerzy, mógł sam stanąć na jej czele. Szlachta zaś w razie wojny gromadziła się pod chorągwią komitatu, którą do boju prowadził żupan. Tę konstrukcję zburzył ostatnio Pál Engel⁶⁵. Badacz węgierski mocno podkreślił, że nie ma żadnych powodów, aby pierwszemu Andegawenowi na tronie przypisywać reformę sił zbrojnych. W czasach Andegawenów — stwierdzał dalej — system wojskowy opierał się, tak jak dawniej, na komitatowych wojskach szlacheckich. Natomiast możnowładcy swoje *banderie*

⁶¹ *Ibid.*, s. 491.

⁶² *Ibid.*, s. 494.

⁶³ *Ibid.*, s. 496 n.

⁶⁴ W. Felczak, *Historia Węgier*, Wrocław 1983, s. 57–58.

⁶⁵ P. Engel, *Beilleszedés Európába, a kezdetektől 1440-ig*, Budapest 1993, s. 280–282.

mogli wystawiać już w XIII w., tak więc czasy andegaweńskie nie przyniosły w tym względzie żadnej nowości.

Zbliżając się do zakończenia niniejszych rozważań, pora na konkluzje. Niewątpliwie ostatnich dwadzieścia lat było niezwykle płodnych w zakresie poruszanej w tym artykule problematyki, czyli andegaweńskiej reorganizacji Węgier. Liczne studia i rozprawy, w tym w dużej mierze pióra Pála Engela, przyczyniły się do rozświetlenia wielu problemów historii wewnętrznej Węgier XIV stulecia. Na plan pierwszy wysuwają się niewątpliwie badania nad nowym systemem zarządu państwem andegaweńskim, opartym na „pro honore”, które pozwoliły głęboko wniknąć w struktury czternastowiecznych Węgier.

Na szczególną uwagę zasługują też prace nad arystokracją czasów Andegawenów Fügediego i Engela, przybliżające nam polityczną elitę nowej dynastii. Szczegółowe zaś studia historyków węgierskich i słowackich ukazały żmudne zmagania Karola Roberta z możnowładcami, zakończone pomyślnie w 1323 r. Nie najbłahszym wreszcie osiągnięciem historiografii węgierskiej jest odłożenie do lamusa sądów przypisujących Karolowi Robertowi szeroko zakrojone reformy wojskowe, a także zaprowadzenie na Węgrzech tzw. systemu banderyjnego, co miało stanowić jeden z elementów andegaweńskiej reorganizacji Węgier.

Summary

The article discusses the results of a research conducted by Hungarian historians during the last twenty years on changes in the Hungarian state system and its modernization in the 14th century under the kings of the Angevin dynasty. Thanks to this research, which is discussed in detail and commented on in the article, it has been possible to verify many erroneous opinions on the role played by the Angevin dynasty in the changes made in Hungary at that time.

As a result of Hungarian historians' work, opinions on the Hungarian kingdom's social structure in the 14th century, the role of the aristocracy in Angevin times and the genesis of centrally introduced administrative and military reforms have changed significantly. As far as administrative and military reforms are concerned, Hungarian historians have particularly great achievements to their credit in research into Charles Robert's policy towards the magnates. Although the conflict between the king and the aristocracy ended with the success of the Crown in 1323, this does not mean that all the changes in the government system were connected with this success of the central authority. It has been established, for instance, that the military reforms attributed to Charles Robert were carried out in the 13th century and, consequently, cannot be regarded as part of the Angevins' reorganization of the Hungarian state.

(transl. Janina Dorosz)